

Ismeretlen kolozsvári rutén-könyv 1746-ból.

A múlt esztendő tavaszán a jó véletlen egy latin-rutén párhuzamos szövegű érdekes kolozsvári nyomtatványt juttatott kezünkhöz. Címe: *Elementa puerilis institutionis*, szerzője pedig *Olsavszky* Mánuel munkácsi püspök.

A hazai ruténség a XVII. század közepéig görögkeleti vallású volt. A viszonyok sajátságos alakulása miatt annyit jelentett ez reájuk nézve, hogy szellemekben a lehető legnagyobb sötétségben botorkáltak. A bizantinus-szláv egyház még Keleten, a saját fészkeben sem fejtett ki annyi erőt, hogy a művelődésben valamelyes számottevő dolgot termelt volna: az orosz, görög, oláh, szerb, bolgár tömeg még a XVII. század elején is jórészt barbár életet él. Hát még a bizantinizmus legnyugottabb ágacska a magyarországi ruténség!

Ennek a kulturátlanságnak legfőbb oka a keleti egyház társasági szervezete volt. A nemzeti öntudatra való ébredés előtti időkben a népek egyedüli kulturtényezője az egyház. De míg a nyugoteurópai protestáns és katolikus egyház egyaránt valósággal követi az Irásnak a *tanításra* vonatkozó útását, addig a keleti egyház megelégedett annyival is, hogy csakis kolostori, ú. n. fekete papságának képzéséről gondoskodott. Ellenben az alsóbb néppel közvetlenül érintkező világi (fehér) papságát teljességgel sötét tudatlanságban hagyta. Ettől csupán azt kívánta, hogy az előírt czeremóniákat végezni tudja. Egyebet nem követelt. A tanulatlan, jobbágyi sorban élő alpapság persze sem a templomban, sem a templomon kívül nem tanított, mert maga sem tudott semmit. A keleti egyháznak ez a *formalizmusa* aztán alaposan elvágta a tömeg művelődésének lehetőségét.

Ennek az lett a következménye, hogy nagyon sokáig egyetlen keleti egyház sem fejlesztett irodalmat s egyetlen egynek sem voltak iskolái. Nem lehet ennek itt ellenébe vetni az őskeresztény egyház görög irodalmát. A szertartások szövegi részének megállapítóit, a hittudománynak csakugyan fényes alakjai, a régi szent atyák, semmi hatással se voltak a köznépre. Tudományukat csakis a kolostorbeliek ismerték, ezeknek azonban papképző, igazán „klerikus“ nevelő intézmények hiányában kiható erejük még magában a görög földön sem volt. Sokkal nagyobb hatásuk vala a népre az utólagosan szerkesztett u. n. szent hagyományoknak, az apokrifikus irodalomnak hatalmasan terjedő termékei. Ámde ezek csak az

erkölcsöt igazgatták. Az értelem nevelésére a keleti egyháznak eszköze nem volt.

Az általános politikai helyzet is közrejátszott a tudatlanság uralmának fentartásában, hiszen a hol török volt az úr, ott a népek lelke állandóan aludt. Azonban csakis ilyen külső körülményekben hiába keressük a keleti vallású népek fejletlenségének okát. Hiszen Magyarország is eléggé sokáig érezte a keleti nomádok és a török gazdálkodás nyomasztó hatását. De azért szellemének *nemzeti* vonatkozású termékei ebből az időből is vannak, holott a keleti vallásuaknak a XVI. századig semmi ilyesmijük nincsen. Sokkal inkább magyarázza ezt a körülményt az, hogy az oroszok kivételével egyetlen keleti egyházú népnek sem volt *születési értelmisége*, világi vezető eleme. Harmadik ok gyanánt ide sorolható végül az is, hogy *iparos osztálya* úgyszólván egyiknek se volt s a mi kicsi kialakult is, nem nyugoteurópai *városi jogokban* élő polgárság számba ment, hanem lenézett szolgahadnak tartották. Csupa földmives és harcos az egyiknél, csupa pásztor, baromtartó a másiknál. A földrajzi és politikai viszonyok önmagukban még nem eléggé magyarázzák meg a keletiek elmaradott voltát az egész középkoron át. Ennek okát a lelkeket átölelő keleti vallás külső intézményeiben találjuk, illetőleg a vallásélet mélységének hiányában, a gondolatokra nem készítő formalizmusban.

Ilyen körülmények között nagyon is érthető, miért nem tudtak útat találni a Nyugotnak tömegmozgató eszméi a keleti vallású népekhez. Megérthetjük, miért nem fejlődött ki bennük az iskolaállítás benső, *önként* jelentkező szüksége és miért nem tudott köztük az iparos-polgári elemre támaszkodó reformáció gyökeret verni, a mely aztán föllendíthette volna őket.

A legsíralmasabb helyzetben volt valamennyije között a magyarországi ruténség. Szintén baromtartó pásztornép, a mely Beszterczétől Szepesig 8—10 hatalmas földesúr hegyeiben él. Egyedüli vagyona a barom, vagyoni alapja pedig az erdei és havasi legelő. Földrajzi helyzete tehát a Nyugatra útálja, politikai és gazdasági kötelékei a magyarság révén szintén a Nyugothoz fűzik, de lelki életének Keleten van a kormányosa: Kiebben, Szucsávéban, Bizáncban. Ez pedig határozottan kultúraellenes kormányzás volt. A mi rutén papjaink, akárcsak a XVII. századig az erdélyi olák papok, éppen olyan tanulatlan jobbágyok voltak, akár a híveik: csak éppen, hogy olvasni tudtak. Íráshoz már nem is mindegyikük értett. Tanítani pedig éppenséggel nem taníthattak, mert ahhoz semmiféle előképzettségük nem volt. Könyvek sem állottak rendelkezésükre, a mikből legalább olyan-amilyen prédikációkat olvashattak volna föl. Iskolának a tíz éjszakkéleti vármegyében se híre, se hamva.

Ebből a barbár állapotból, Kelet és Nyugot között vergődő dilemmájukból a Rómával való hitbeli egyesülés (1646—1680) vezette ki őket. Ez bevonta a ruténeket a politikai és gazdasági vonatkozások révén szel-

lemileg is a nyugoteurópai eszmék körébe. A nyugoti egyház mivelő hatása — miként azt Erdélyben az oláhokra vonatkozóan is tapasztalhatjuk — azonnal észrevehető: 1698-ban papi kézi könyvet ad ki De Camelis munkácsi püspök; Eger és Nagyszombat római katolikus iskolái tanult rutén papokat nevelnek; 1680-ban Munkácson rendes elemi- és kántor-képző-iskola nyílik, 1744-ben pedig Olsavszky püspök ugyanott papképzőt állít stb. Oly dolgok mind, a melyek az unio előtt egytől-egyig hiányzóttak.

A művelődésre való vezetésnek ebben a nehéz munkájában oroszlan-rész jutott (1743—1767) Olsavszky Manuel püspöknek. Munkáját előkészítették ugyan már elődei, De Camelis és Bizanczi György, de ez jórészt elhibázott, célját tévesztett dolog volt. Mindenekelőtt a papok kellő készségéről kellett gondoskodni. Ezt a két előd úgy akarta elérni, hogy megfelelő papi tudományokra oktató rutén nyelvű kézikönyveket írtak s adtak ki a jezsuiták segedelmével Nagyszombatban.¹ Ez azonban a ház építésének felülről való megkezdése vala, mert a papság igen nagy része, kiváltképp pedig a hegyvidéki, a szó szoros értelmében betűtudatlan lévén, nem tudott mit csinálni a három—négyszáz oldalas tudós könyvekkel. De Camelis ugyan megpróbálta az alapvetést is, amennyiben a nagy papi katekizmusután, az 1699. évben a hit főbb tételeit magában foglaló rövid, 40 lapnyi ábéczés katekizmust adott ki *Bukvar jazyka slavenska* címen,² de ennek — úgy látszik, latin vonatkozásai (Sz. Brigitta, stb.) miatt — nem sok haszna lehetett. Annyira elmaradt volt a papság tanulatlanság dolgában, hogy pl. De Camelis tizenhét vármegyére kiterjedt egyházában nem tudott alkalmas embert találni, a ki az ő latinul fogalmazott Katechisist ruténra tudta volna fordítani. Maga De Camelis görög lévén, ruténul egy szót sem tudott s így Galicziából kellett hozatnia hozzáértő papot Kornicki János személyében. Olsavszky tehát okult a multon s igen helyesen az a gondolata támadt, hogy a munkát alulról, egészen a legelejáról kezdje. Ebből a célból egy kis ábéczés olvasókönyvet szerkesztett s azt Kolozsvárt a jezsuiták sajtóján 1746-ban meg is jelentette.

I.

Ennek a könyvészetben s általában az irodalomban eddigelé ismeretlen latin-rutén könyvecskének egyetlen példányát egy budapesti bibliofil, dr. *Todoreszku* Gyula úr magángyűjteményében találtam meg, a ki azt

¹ Az első volt *De Camelis* Katechisise 1698-ból (R. M. K. II. 1933. eléggé hibás címmással); a másik ez idő szerint még ismeretlen: *Bizanczi* György Moralisa 1727-ből: címlével + 4 sztl. levél 412 lap + 2 sztl. levél, 8-rét alakban.

² R. M. K. II. 1966. igen rossz címmással. Helyesen így van: Bukvar | jazyka slavensjka. | Pisany čtenija | učitisja choťjašćim v po- | leznoje rukovoženije. (Emblema) V Tirnavje Tipom Akadem: Ro- | ku, ot Rzstva Chrstova. AX44. Ot Joanna Herjman.

ELEMENTA
PUERILIS INSTITUTIONIS
IN LINGVA LATINA.

НАЧАЛО ПИСМЕНЪ

ДѢТЕМЪ КЪ НАСТАВЛЕНІЮ НА Латинско-
мъ языкѣ.

Покленимъ, и наклады.

БГОЛЮБИВАГО КЪР.
МИХАИЛА МАНУИЛА ОЛШАВСКИ
Еписъ Росенскаго, Мѣстач, и Мара
морскаго на Людми Восточнаго Набо-
женства во Оугра, Викариѣ Апостолска-
го, и Цѣскаго Советника.
Напечатано въ Коложварској Типогра-
фїи, лѣта ГАНД АУМЪ.

Claudiopoli Typis Academ. Soc. JESU
per Andream Feij Annò 1746.

ELEMENTA
PUERILIS INSTITUTIONIS
IN LINGVA LATINA.
NAČALO P Í S M E N

Djitem k nastavljeniju na Latinsko-
m jazyki.

Povelением, и наклады.
BOHOLJUBIVANO KYR.

MÍCHAÍLA MANUÍLA OLŠAVSKI
Episkopa Rosenskaho, Munkac, i Mara
moroskaho nad Ljudmi Vostočnaho Nabo-
ženstva vo Ouhrah, Vikarija Apostolska-
ho, i Carskaho Sovitnika.
Napečatasja v Kolozvarkoj Tipogra-
fii; ljita Hdnja 1746.

[A kolozsvári könyvező
szűz keretes képe, Mária
a kis Jézussal, vörös
nyomásban]

Claudiopoli Typis Academ. Soc. JESU
per Andream Feij Annò 1746.

Szepes vármegye valamelyik falucskájában fedezte föl. A tót-, lengyel- és rutén nyelvű kéziratok colligatumba bujtatott nyomtatványnak teljes címe³ ez:

A cirillbetűs rutén szöveg értelme: Az írástudomány kezdetei, gyermekeknek a latin nyelvben való oktatására. Istenfélő Olsavszky Mihály Mánuel úrnak, rosseni, munkácsi és máramarosi püspök, apostoli vikárius és császári tanácsosnak rendeletére és költségén nyomtatott a kolozsvári tipographiában, az Úrnak 1746. esztendejében.

Nyolczadrét, címlevél + 3–46 számozott lap. Ivjelzése A₂—C₅. Szedéstükrének magassága 14, szélessége 7·6 cm. Őrszavas lapjainak számozása fent, középen: nyomdadisz és zárójelek közé foglalt arab számmal. Papiroosa vastag, sárgás, bordázott, vízjegy nélküli.⁴

Különös fordúlása a sorsnak, hogy az egyházi unio korából való legelső hazai rutén nyomtatvány, az 1698. évi katekizmus, három-négy példányban maradt meg, a második (az 1727. évi *Moralis*) már csak két-tőben, a harmadik pedig — noha aránylag nem is olyan régi — mindössze egyetlen egyben. A 46 lapnyi nyomtatvány irodalmi jelentősége nem nagy, hiszen egyszerű iskolás könyvecske az egész. Könyvészetileg már inkább érdekes, mert egy fontos könyvészeti probléma megoldására is alkalmas.

³ Ritkított betűvel a címlapnak vörösbetűs részeit jelezzük.

⁴ A címlapon megnevezett Fej András esetleg nyomtatáshoz is értő jezsuitának lehetne gondolni. A jezsuiták névtárában azonban (Fabritius Károly: *Namen und Verwendung der Jesuiten, welche von 1730—1773 in den siebenbürgischen Ordenshäusern wirkten.* — Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde N. F. XI.) neve nem szerepel. Így hát egészen bizonyos, hogy szakmabeli nyomtató iparos vala és pedig művezető. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története (89. l.) három ilyen nyomdai művezetőt nevez meg a jezsuita sajtó 45 éves életéből; ezek szerint Fej András tehát a negyedik. Nevét ott látjuk pl. Molnár János „*In Idola orbis terrarum actio*“ cz. 12, 104 lapnyi 1747-ben megjelent könyvecskéjén is.

Ritkasága miatt, később felbukkanó esetleges töredékek meghatározhatására, jónak látjuk pontos tartalomjegyzékét is közölni. A 3–8. lapokon a latin és rutén ábécét adja és pedig nagy- és kis-betűk, magán- és mássalhangzók (3. l.), *Consonantes praepositae vocalibus*: Ba be bi bo bu, Ca ce ci co cu stb. 4. és az 5. l. fele; *Vocales praepositae consonantibus*: Ab eb ib ob ub, Ac ec ic oc uc s i. t. 5–6 l.; *Consonantes plures praepositae vocalibus*: Bla ble bli blo s i. t. 7–8. l.; *Vocales pluribus consonantibus praepositae*: Anc enc inc onc s i. t. (8. l.) A 9–16. lapokon imádságok következnek és pedig: Mennyei király, Miatyánk és 50-ik zsoltár. A 17–20. l. a Híszekegy, a 20–28. l. Üdvözlég, Szentekhez könyörgés, A te oltalmad alá futunk, A könyörület ajtaját, Kerubének, Napi gyónás; 28–30. l. a tizparancsolat, 31. l. a hét szentség, 31–32. l. a szentlélek hét ajándéka és gyümölcsei, három erény; 33. l. a három evangéliumi tanács, négy evang. erény; 34. l. a hét főbűn, hat sz. lélek ellen való bűn; 35. l. égbekiáltó bűnök és a testi irgalmasság hét cselekedete; 36. l. a lelki irgalmasság hét cselekedete; 37–39. l. a kilenc boldogság; 40. l. az öt érzék és a négy utolsó dolog; 41. l. a keresztény ember kötelességei; 42–46. l. a sorszámok egytől millióig szóval és arab meg római jegyekkel.

Olsavszky könyve tartalma szerint két részre oszlik: a tulajdonképeni ábécére a maga ósdi betűztető módszerével és az imádságokat meg hittételeket tartalmazó olvasmányi részre. Egészben véve tehát teljesen azonos az 1699. évi Bukvár cz. rutén és a Gyulafejérvárt ugyancsak 1699-ben nyomtatott Bukovna cz. oláh nyelvű kátéval. Csakhogy míg amazok teljesen ó-szláv, illetve oláhnyelvűek, addig az *Elementa* szövege egész terjedelmében, még a számok megnevezésében is, *latin-rutén párhuzamban* halad. És pedig úgy, hogy az egyik sor latin, az utána, illetőleg alatta következő rutén szövegű. Úgy a latin, mint a rutén soroknak szavai, szórendje, mondat szerkezete azonosak, minthogy e két nyelv belső szerkezete is egyforma. Látszik tehát, hogy kettős célra készült, kétnyelvű tanításra szánt munka. Csakhogy kik voltak azok a tanulók, akiknek számára ez a könyv íródott?

Papképző intézetük a ruténeknek Olsavszky idejéig nem volt. Ennek a sokoldalú püspöknek azonban sikerült magánosoktól annyi pénz és épületanyagot gyűjtenie, hogy a saját szájától elvont falatok árán, Munkácson szemináriumot állíthatott. Ezt a már 1655 óta fennálló elemi iskolából fejlesztett intézetet, 1744-ben meg is nyitotta. Ez az iskola két osztályból állott. Az elemi osztály növendékei — meglelt ifjak, sőt nős férfiak — csupán ó-szláv írást-olvasást tanultak, némi számtani ismeretekkel, a munkácsi kántor vezetése mellett; utána mindjárt a theologiai tanfolyamra léptek, melynek anyaga természetesen nem mehetett túl a katekizmuson, a ritualék ismeretén és némi morálison. Ezt latin szemináriumot végzett rutén papok vezették. Addig hallgatták ezeket a tanfolyamokat, míg a hazúlról hozott átalvetőből tellett. Ha ez kiürült, két-három heti vakáció következett. Félreeső falvagnak jó volt az ilyen képzettségű pap is, a kit azután a ma már megszűnt diakonusi jelleggel önálló lekipásztornak, esetleg másodpapnak neveztek ki. A hegyvidéki faluk mindegyikében 3—4 pap is volt egész 1790-ig. A kiből azonban tehetséget tapasztaltak, azt a papi tanfolyam elvégzése után, mint *theologiae candidatum*, Nagyszombat vagy Eger latin szemináriumába küldték továbbképzésre.

Szerény berendezésű és még szerényebb igényű intézet volt ez tehát. de mégis csak papnevelő. Ámde honnan vegyen belé megfelelő elemi képzettségű, latin műveltségű hittanhallgatókat?

A népnevelés ügye a XVIII. század elején siralmas állapotban volt. Népiskolák az egész országban alig-alig voltak s azok is csak jórészt a protestáns magyarok és németek községeiben. A ruténeknek mindössze két elemi iskolájuk volt, a munkácsi és nagykarolyi s az akkori jobbágyvilágban csakis papnak készülők látogatták azokat. Olsavszky tehát igen alkalmasan kötötte össze a két dolgot és — nyomtatásbeli takarékoság kedvéért is — ugyanabból a könyvből igyekezett tudományra vezetni úgy a parasztnak maradó nép fiát, mint a parasztból papnak és kántornak készült.

Az elsőnek elegendő volt a rutén betűk és imádságok ismerete,

melyek őt a templomi könyvek használatára képesítették. Ezért szánta szerzője ezt a könyvet címlapja szerint is a gyermekeknek. Ekként már a jövőre számított Olsavszky, mert egyelőre nagy gyermekeket kellett betűre fogni. Az ilyenekből kántorok és diakónusok lettek, mint a hogy ma is minden írástudó rutén közember egyúttal kész kántor is — persze ad usum Delphini. Tanítóknak nem mondhatók mai értelemben az ilyen képzettségű *gyákok* (diac, diaconus szóból), ámbár itt-ott, kivált a népesebb alföldi községekben tanítottak is évenként 4—5 hétig. A jobbja, a kor általános szokása szerint, latinul is tudott egy keveset. Tanúságot tesznek erről a kántorkezekben járó szerkönyvek széljegyzetei is. Ragadhatott reájuk velami az *Elementa* latin szövege révén is, bár ez reájuk nem volt kötelező. Mert bizony javarészüik csupán azt tudott tanítani, ha egyáltalán egykét lelket tanított, a mire Munkácson őket magukat is megtanították: Olsavszky könyvéből a cirillbetűkre és a rutén-, illetőleg ó-szláv imádságokra. De ugyanerre kellett előbb megtanítania Olsavszkynak elején magukat a már kész működő papokat is. Mert jó nagy részük tanulatlan jobbágy lévén, csak éppen hogy olvasni tudott ruténul, de írni már nem. Olsavszkynak kellőképpen nem méltányolható nemes szándéka, a nagy és kis gyermekek tanítása, így is megvalósult: betűre fogta a barbár rutén népet. Nem megvetendő vállalkozás, országos közművelődési szempontból sem. Püspöki rendeletei eleget tanuskodnak róla. Az a dolog pedig, hogy a jelen való egyetlen ismert példány éppen eldugott faluhelyről kerül elő, Olsavszky egyházmegyéjén kívül eső latin ritusúakkal vegyes helyről,⁵ nyilván mutatja, hogy az *Elementa* a néphez is el tudott jutni. Hatása tehát bizonyára meg volt a maga idejében.

Sokkal fontosabb azonban a második résznek, az olvasó könyvnek ugyanazon szövegű, de latin-nyelvű része. Mindjárt feltűnik benne a nyugati ember törekvése: megtanítani az anyanyelvén már betűismerő ujonczot a latin nyelvre. Ez pedig az akkori időkben nem lehetett más, mint papjelölt, vagy más paposkodó, de iskolázatlan felnőt, esetleg egy-két alföldi vidéken működő pl. nagykárolyi tanító. Meg kellett pedig tanulniok ezeknek az iskolásoknak latinul, hogy mint leendő unitus papok, sokkal többet tudjanak, mint keleti vallásban rekedt máramarosi társaik. Szerényebbül mondva, *tudjon* valamit, mert emez semmit sem tudott. Meg kellett tanulniok latinul, hogy előkészültségük legyen a latin papnevelőkben folytatandó magasabb theologiai tudományokra. Hogyha éppen kurtanemes ember fia volt, egyáltalán diákiskolába mehessen. Hogy végül adó- és jobbágyi szolgálmányoktól való mentességet, exemptiot élvezhessen, mint a többi, hazai (római) katolikus pap.

⁵ A szépeességi egyházközségek a 13 várossal 1775-ig Lengyelországhoz tartoztak s a munkácsi egyházmegyébe csak 1783-ban kebeleztették be.

Olsavszky tehát nemcsak az 1777-ben — már Ungváron — véglegesen szervezett papképzőnek vetette meg alapját Munkácson, hanem korát messze megelőző gondolkodással a köznép oktatására is tekintett akkor, a mikor az *Elementat* szerkesztette. Nagy szó volt ez 122 évvel az általánosan kötelező népoktatás törvénye előtt egy ilyen bizánczi hagyományokkal telített pásztor-népnél!

II.

Nem érdektelen a dolognak könyvészeti része sem, mely ugyancsak művelődéstörténeti vonatkozásai révén köztörténeti érdekléssel szövődik össze.

A két püspök-előd, De Camelis és Bizánczi, kulturalkönyveiket az uniálásban hatalmasan istápoló jezsuitáknál nyomatták ki, a nagyszombati sajtón. Ezt az 1575 óta meglévő nyomdát Kolonics Lipót éppen De Camelis sürgetéseire látta el 1697 tájban cirill-, magyar nevükön *patkós* betűkkel. Hívatásuk az volt, hogy az újonnan áttért rutének katolizáló törekvéseit szolgálják. Három rutén könyvet ki is nyomattak velük a nagyszombati tipográfiában; miért kellett tehát Olsavszkynak Kolozsvárra fordulnia a nyomtatás végett? Miért nem használta fel Nagyszombattal fennálló ötven esztendőss összeköttetéseit?

Közvetett oka ennek az lehetett, hogy Olsavszky éppen 1746-ban néhány hónapot töltött Erdélyben királyi biztosi minőségben. Az unióra 1700-ban áttért oláhok ugyanis mihamar szakadozni próbáltak Rómától. Jó részük az orthodox hitre vissza is tért, kivált a Szilágyságban, Biharban és Kolosban. Mária Terézia ennek a vallási forrongásnak lecsillapítására Olsavszkyt küldötte ki, a ki megbízatásának derekasan meg is felelt. Missióküldetésében bizonyára alkalma nyílt a kolozsvári jezsuita páterekkel megismerkednie, a kiknek 1599-ben már működő, de azután megszünt nyomdájuk⁶ a XVIII. század elején új életre kelt. Könyvecskéjét tehát még ugyanabban az esztendőben, 1746-ban ezen a sajtón ki is nyomatta. Ez tehát azt jelenti, hogy a kéziratot már magával hozta. Van okunk fölteni, hogy ennek íratása még 1744 előttre esik s így a már akkor kész kéziratot könyv alapján az újonnan megnyílt munkácsi iskolában maga a püspök kezdte meg a tanítást. Két évig tehát tehát kéziratból folyt a tanítás, mint a hogy még a XIX. század hatvanas évéig is így tanítottak Ungváron.

A Kolozsvárt való nyomtatást azonban közvetlenül az okozta, hogy a nagyszombati sajtó 1746 körül már cirillbetű nélkül állott. Ezt csupán

⁶ A Pusch-féle 1581. évi, állítólag kolozsvári jezsuita-nyomtatvány dolgában v. ö. dr. Veress Endrének a kolozsvári Báthory-egyetemről írott tanulmányával; *Erdélyi Múzeum* 1906. évf. 178—179. I. Ennek a Báthory-féle kolozsvári nyomdának csak egyetlen termékét ismerjük: Canisius katekizmusának *Vásárhelyi* Gergelytől készített fordítását 1599-ből.

Veni, & habita in nobis, &
принди, и вселѣсь въ ны, и
munda nos ab omni labe,
очисти ны ѿ всѣхъ скръни,
& salva clemens animas nostras.
и спаси бже души наша.

Sancte Deus, sancte fortis,
Святъ Бже, святъ крепкій,
sancte immortalis miserere nobis.
святъ вѣзмѣртный помилуй насъ.

Gloria Patri, & Filio, & sancto
Слава Оцѣ, и Снѣ, и сѣмѣ
Spiritui, & nunc, & semper, &
Дхѣ, и нынѣ, и присно, и
in sæcula sæculorum, Amen.
ко вѣки вѣковъ, аминь.

Sanctissima Trinitas miserere no-
Престѣ Трѣце помилуй насъ
bis: Domine munda peccata nostra,
съ: Гди ѿчисти грѣхи наша,
Despota parce iniquitates nostras,
Бже прости вѣзакѣнѣ наша,
sancte visita, & sana infirmitates
святъ посети, и исцѣли немощи
nostras, propter nomen tuum.
наша, и мѣши твоѣ ради.

Do-

рѣи

О Сакраментѣ

Сѣкътъ. Елишпомазаніе тылко
тріба давати хорымъ: оумбѣраючимъ
засъ нагле, и ѿсудѣннымъ на смѣртѣ
нѣтріба давати; ко немогутъси назва-
ти хорымн: Святъ Засъ Іаковъ Апль, то-
кмо хорымъ давати Елишпомазаніе по-
вѣбѣаетъ, гди: Болѣтъ ли кто въ
касъ да призовѣтъ Превзвѣри Цркѣвныя,
ѣ. Той Сакраментъ, тылко даѣтъси хо-
рымъ дорослымъ, а не дѣтѣмъ; въ
дѣти неимѣютъ грѣховъ, а Святъ Іаковъ
Апль мѣвитъ: И аще грѣхи бѣдетъ со-
творилъ, ѿпѣстѣтъси имъ. ꙗ. Мѣжитъ-
си даѣти Елишпомазаніе запекѣтрѣннымъ,
не пѣлцо, дага боизни смѣрти, але дрѣколы
намазаніе ѣ Ели на конци.

Ѹи мѣжитъ даѣти хоромъ килка
разы Елишпомазаніе?

Сѣкътъ. Хорый берѣчий Елишпома-
заніе ѣ ѣно хорѣбѣ, мѣжитъ и въ дрѣгой
хорѣбѣ взгати Елишпомазаніе, и ѣ трѣтій,
и въ четвѣртой, даже до скончаніа жи-
тїа своѣго; въ ѣднѣой засъ хорѣбѣ, не-
мѣжитъ брати Елишпомазаніе, тылко
разъ. Ѹи

következtetésből állítjuk ugyan, de valószínűsége mellett több körülmény szól. A nagyszombati sajtónak *utolsó* cirillbetűs terméke ugyanis Bizanczi György munkácsi püspöknek már említett *Moralisa* vala s 1727 után többé rutén, avagy egyéb nyelvű cirillbetűs terméke nem jelent meg. De nem is volt többé szükség cirillbetűre, mert hiszen a rutének valamennyien áttértek a katolikus hitre s a nyomdának misszió-czélja ezekkel a betűkkel többé tehát nem volt. Annál több oka volt azonban a katolikus egyháznak arra, hogy most már a kolozsvári jezsuita-nyomdat szerelje fel cirillbetűivel. Az oláhok t. i. nem mindnyájan tértek át a katolikus vallásra s 1746-ban az áttértek is erősen ingadozni kezdtek. Ebben nagyon támogatta őket a szerbek és általában a külpolitika miatt óvatosságra kényszerült bécsi udvar gyöngesége az unio terjesztése tekintetében. A római egyház, úgy látszik, ezen is okulva, belátta, hogy az 1703. évi Canisius Buitul katekizmusának⁷ módját nem lehet folytatni s az oláhok számára nem latin, hanem továbbra is csak cirillbetűkkel kell és lehet eredményesen nyomtatni. Nagyon megbánhatták hát a kolozsvári páterek, hogy a gyulafejevári oláh nyomda cirillbetűit 1744-ben Balázsfalvára ajándékozták. Ezeknek most már sürgős pótlásáról kellett gondoskodniok. Az oláh katolizáló célokra égetően szükség volt cirillbetűkre. Az oláhok tudvalevőleg egészen 1860-ig éppen olyan patkós cirillbetűkkel nyomtattak, sőt írtak is, mint a rutének. Egészen természeteszerű tehát az az okoskodás, hogy a nagyszombati nyomdának húsz év óta heverő cirillbetűit átszállították 1746 körül Kolozsvárra: egyik rendházból a másikba.

Ennek a vélekedésünknek megerősítésére két támasztékot tudunk alája tenni. Az egyik az, hogy a kolozsvári jezsuita-sajtón nyomtatott Olsavszky-féle könyv betűi — egyetlenegynek (ja) kivételével — nagyon hasonlatosak, bátran mondhatjuk, *teljesen azonosak* a De Camelis és Bizanczi könyveinek kétségtelenül nagyszombati betűivel. A másik pedig az, hogy a kolozsvári jezsuiták 1744-ben Balázsfalvára ajándékozták nyomdájuk cirillbetűit, az ottani frissen unizált oláhok püspökének, Áron Péternek, illetőleg a görög katolikus oláh püspökségnek.⁸ Minthogy pedig a jezsuiták Olsavszky könyvét két évvel a betűk elszállítása *után* nyomtatták, 1746-ban, világos, hogy nem a régi (gyulafejevári) betűkkel történt a nyomtatás, melyek teljességgel elütök az *Elementa* betű-típusaitól, hanem valahonnan újonnan és pedig éppen 1744 és 1746 között beszerzett más készlettel. Ez pedig nem lehetett más, mint a Nagyszombatban már fölöslegessé, de Erdélyben 1746-ban nagyon is szükségessé vált Kolonics-féle cirillbetűk.

Az 1744-ben Balázsfalvára szállított betűk t. i. ugyanazok voltak,

⁷ Ismertette dr. Veress Endre: Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (Kolozsvár, 1910) 33—35. l. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeumból.)

⁸ Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történeti fejlődése (Budapest, 1878.) 240. l.

melyek a gyulafejevári oláh nyomdának a jezsuita páterek kezére jutásakor a XVIII. század legelején Kolozsvárra kerültek. De mivel vélekedésünk — eleddig okleveles bizonyság híján — csupán feltételes értékű, pár szót erről az oláh nyomdáról is kell ejtenünk, hátha későbbi kutatóknak esetleg használunk vele.

III.

Miként a nagyszombati sajtó cirillbetűs készlete a rutének katolizálását szolgálta, éppen olyan vallási misszió-célokból alapították Erdély fejedelmei s néhány magánember az ugyancsak cirillbetűs erdélyi oláh sajtót is. Reformizáló törekvések adtak létet a *nagyszebeni* (1544), *brassói* (1561), *gyulafejevári* (1579), *szászsebesi* (1580) és *szászvárosi* (1582) sajtóknak már a XVI. században; fejedelmi támogatás mellett keletkeztek az újabb *gyulafejevári* (1648) és *szászsebesi* (1683) könyvnyomtató műhelyek is a XVII-ikben.⁹

Legnagyobb művelő hatása volt valamennyije között a Rákóczi-féle gyulafejeváriának, noha csak tíz évig tudott élni. Az 1657. évi tatárdúlás a gyulafejevári nyomdákat ugyanis semmivé tette.

A fejedelmi nyomda gondját Apafi vette föl ismét, midőn 1667-ben elrendeli Zoba János, Topai Tamás, Logofet Demeter és Kira György egyházigondnokoknak, hogy a fejevári „monasteriában scholát és typographiát erigaltassanak és oláh könyveket nyomtassanak.“¹⁰ Ezt megelőzőleg, még 1674-ben, elrendelte, hogy a tatárdúláskor talán többfelé eldarabolódott Rákóczi-nyomdat „felcirkáltassák, hová lett és most hol lehetne és hol volna.“¹¹

A fejedelem 1667. évi parancsolatát végrehajtották. Bizonyos ugyanis, hogy Gyulafejevárt 1685-ben ismét nyomtatnak két oláh könyvet, 1687-ben egyet, 1689-ben megint kettőt, 1699-ben szintén kettőt, végül pedig 1702-ben egyet.¹² Alighanem erre az utolsóra (Pănea pruncilor című, Baranyi—Borbándi-féle katekizmusra) vonatkoznak Némethnek azon szavai, hogy Fejervárt 1702 körül egy kis oláh nyomda állíttatott.¹³

De, hogy Zobák a fejedelem rendeletének tényleg megfeleltek, erről a református oláhoknak az erdélyi görög-keleti püspök ellen a fejedelemhez benyújtott sérelemleveléből teljes bizonyossággal értesülünk. Kelet nélküli ugyan ez az irat, de közlője szerint egészen biztosan az 1680—1686 közötti évek valamelyikéből ered, a mikor éppen a legkitartóbban vívódott a harcz a konok Száva Demeter püspök és az erélyes Apafi reformizáló

⁹ Veress Endre id. műve nyomán, az *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 142—176.

¹⁰ Szilágyi Sándor közlése, a *Magyar Könyvszemle* 1889 évf. 86. l.

¹¹ Ballagi id. m. 238 l.

¹² Veress Endre id. műve alapján.

¹³ J. Németh: *Memoria typographiarum* (Pest, 1818.) 34. l.

igyekezetei között. A levél egyik passzusa szerint ugyanis „*Nagyságod parancsolatjából az typographiát elkezdettük*, scholat is akarunk erigalni.“ Az újraéledt gyulafejrvári oláh könyvnyomtatónak első terméke pedig Apaffinak ajánlottan éppen 1685-ben jelenik meg: a két dolgot tehát okvetlenül összefüggésbe kell hoznunk.

Ezt az újabb működését a nyomda azonban 1702 után beszüntette. A már jezsuita kézre került fejejrvári oláh sajtón 1702-ben nyomott Baranyiféle katekizmuson kívül semmiféle más könyv többé ott nem jelent meg, mert a jezsuiták — szabadabb lélekzethez jutva — székhelyüket áttették a nyomdával együtt 1703-ban Kolozsvárra.¹⁴ Erre a tényre alapítjuk azt az előbb már kimondott véleményünket, hogy a jezsuitáknak Kolozsvárt 1727-nél *korábban* is volt nyomdájuk; illetőleg, hogy azt Antalffy János püspök 1727-ben nem alapította, hanem csupán megnövelte.

Ez az átköltözött műhely Kolozsvárt 1744-ig működött s utolsó terméke — Ballagi szerint — Becskereki Mihály jezsuitának oláh ábécéje. Hogy közbeneső nyomtatványai mifélek lehettek, egyáltalán nem tudjuk; azonban 1744-ben a nyomda már tényleg Balázsfalván van.

Ha tehát sejtésünk egyszer valóra válnék s oklevelesen is tudnók bizonyítani, hogy a kolozsvári jezsuiták 1744 és 1746 között csakugyan kaptak Nagyszombatról cirillbetűket, akkor tiszta sor volna, hogy a páterek Olsavszky *Elementáját* a nagyszombati patkósbetűkkel nyomtatták. Így azonban fenmarad még annak a lehetősége is, hogy a jezsuiták 1744-ben a volt gyulafejrvári oláh nyomdának *nem* egész patkósbetűkészletét adták át a balázsfalvi oláh konzisztoriumnak, hanem annak csak bizonyos részét. Ezt sejteti a *ja* betű eltérő alakja is a nagyszombatitól. Erre azonban semmiféle bizonyítékunk sincsen. A kolozsvári jezsuita-nyomda egész felszereléséről 1775-ben készült leltár *graeca* kifejezését sehogyan se lehet vonatkoztatni ezekre az esetleg visszamaradt cirillbetűkre, mert hiszen a leltárt nyomdához értő szakemberek készítették vagy mondották be, kik a görög betűtípust bizonytalán megtudták volna különböztetni a cirillfélétől. Ezeknek különben is *slavica* vagy *patkós* volt a nevük. Így hát egészen bizonyos, hogy 1775-ben a kolozsvári páterek nyomdájának cirillbetűi már nem voltak.

Hová lettek a Nagyszombatról hozott cirill betűk? Ezt a csupán most először fölvetendő dolgot egyelőre megoldatlanul kell hagynunk. Annyit bizonyossággal állíthatunk, hogy ezek 1757-ben még Kolozsvárt voltak. A *nagykárolyi* nyomdának felállítására előtt ugyanis Olsavszky püspök 1757 október 1-én ezt írja Károlyi grófnak: „Három levelet is küldök Kolozsvárra (a görög szertartású rutén könyvek nyomtatásához szükséges cirill)

¹⁴ Ballagi id. m. 240. l.

nyomdabetűk megkaphatása végett.“ Megküldötték-e ezeket a páterek Károlyinak, nem-e? nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy ezek a kolozsvári nagy tűzvész áldozatai lettek. Ugyanazon esztendő december 15-én Károlyi gróf ugyanis azt írja Olsavszkynak, hogy a Kolozsvárról „remélt nyomdabetűknek *tűz által való elpusztulása* tudva van Méltóságod előtt, de *újakat* fognak nekem hozni.“¹⁵ A kolozsvári jezsuita-nyomda tehát nyilván ekkor éghetett le, ha t. i. beigazolható, hogy a város nagy részét elpusztító tűzvész csakugyan 1757-ben dühögött.

(Budapest)

Dr. Sztripszky Hiador

¹⁵ Éble Gábor : Egy magyar nyomda a XVIII. században (Bpest, 1891.) 28—29. l.